

נטילת המזוזה כשעוקר מדירתו

ינון אליה חרדאד

הקדמה

דעת רב אחאי גאון

דעת התוספות

דעת הריטב"א

באלו אופנים מותר ליטול המזוזה כשיוצא

האם רשאי ליטול דמי המזוזה מהדייר החדש

האם דין זה הוא דוקא בשוכר או גם במוכר

מסקנה דדינא

הקדמה

נושא זה כבר נדון בהרחבה רבה ברבים מספרי הפוסקים, ראשונים ואחרונים, ולכאורה לשוב ולשנות מה שכבר שנוי בספריהם, הוא אך למותר. אמנם מאחר שראיתי לחלק מהפוסקים שנקטו להחמיר או להקל בפרטי דין זה ולא פירשו מקורותיהם, ובענייתי היה נראה שהדין שונה, וגם אני ראיתי לכמה בני אדם כשרים, שנוהגים להקל להסיר המזוזה בצאתם מבית שכור בלא שום הסבר או מקור, אמרתי לשנות פרשה זו בהרחבה קצת, ואין בית המדרש בלא חידוש.

גרסינן בבבא מציעא (קב ע"א):

תנו רבנן: המשכיר בית לחבירו - על השוכר לעשות לו מזוזה, וכשהוא יוצא - לא יטלנה בידו ויוצא. ומנכרי - נוטלה בידו ויוצא¹. ומעשה באחד שנטלה בידו ויצא, וקבר אשתו ושני בניו. מעשה לסתור? אמר רב ששת: ארישא.

1 ובספר צדה לדרך (מאמר ראשון כלל רביעי פרק שלישי) כתב ב"ו הלשון: "השוכר חייב להניח מזוזה ולא יטלנה בידו כשיוצא, ואם לא היה הבית שלו, הרי זה נוטלה". והוא מילתא דתמיהא, שהרי כל שוכר אין הבית שלו. רצ"ע.

ובירושלמי מגילה (ד, יב [לד ע"א]) איתא:

השוכר בית ישראל - צריך ליתן מזוזה. השוכר בית מגוי צריך ליתן מזוזה, וכשהוא יוצא נוטל. ובשל ישראל אסור לעשות כן. רבי יעקב בר אחא בשם רבי יאשיה מפני מעשה שאירע מעשה באחד שנטל והיה קובר את בניו.

לכאורה משמע מן הירושלמי שדין זה הוא משום מעשה שהיה, וכעין גזירה, וכגון דין סנדל המסומר (שבת ס ע"א) וכיוצא בזה, ואין זוה טעם. אמנם מבוואר בראשונים שיש טעם לדין זה. ולפי זה צריך לבאר שמה שכתוב בירושלמי: "מפני מעשה שהיה", היינו שמעשה זה רק עורר אותנו לשים לב לאיסור, אבל לא שהוא טעם האיסור.

מצינו בראשונים כמה טעמים לדין זה ונבארם אחד לאחד, עם מה שיש להקשות ולתרוץ בכל אחד, ועם הדינים היוצאים מכל טעם.

דעת רב אחאי גאון

בשאלות (פרשת שלח לך, שאלתא קכו) כתב רב אחאי גאון בזה הלשון:

הוה דר בבייתה וקבע ליה מזוותא וקא נפיק ליה, אסיר למישקליה מיניה, משום דקא מבטיל לה למצוה. דתנו רבנן: המשכיר בית לחבירו...

מבוואר שהטעם בזה הוא משום שמבטל המצוה והוה בזיון למצוה. ואין הכוונה שמבטל את הבית ממצוות מזוזה, אלא שמבטל את המזוזה ממצוותה - שעד עתה השתמשו בה, וכעת לא משתמשים בה. כן מתבאר מהמשך דבריו שם, וכן ביאר הגאון הנצי"ב בהעמק שאלה שם².

ונפקא מינה בטעם זה, מה שכתב שם השאלות עצמו, דאם נוטל המזוזה על מנת לקבעה מיד במקום אחר³ - אין איסור, ואף על פי שבזמן הקצר שמעבירה ממקום

2 אמנם עיין בברכי יוסף (יורה דעה רצא, ה) דמשמע מדבריו שהבין שכונת השאלות שהבית מתבטל ממצוות מזוזה, ועל פי זה צידד להקל כאשר אחד נוטל המזוזה, ובא רעהו אשר על ידו ותיכף ומיד קובע מזוזה אחרת. ואילו לפי ההבנה שמבטל המזוזה מהמצוה, אין להקל אף באופן זה, אלא אם כן מיד כשמסיר המזוזה קובעה בבית אחר. ואמנם בסוף דבריו כתב הברכ"י לדחות קולא זו מטעם לא פלוג, אך מבוואר שמפרש שכונת רב אחאי לביטול הבית מהמצוה. וצע"ק.

3 מה שכתבנו שצריך לקבעה "מיד", הוא על פי לשון השאלות: "כי אסיר למישקל היכא דלא קבע לה למזוזה בשעתיה, היכא דקא בעי למישקל מן האי פתחא ומקבעיה בפיתחא אחרינא בשעתיה מי שרי" וכו'. וראיתי לגאון מופת הדור, הראשון לציון הרב עובדיה יוסף (שליט"א) זצ"ל ביביע אומר (ח"ג יו"ד יח, ב) שכתב כן מסבא בדעת השאלות. והסתייע מדברי הנמוקי יוסף (סוף הלכות מזוזה) שכתב בשם רב אחאי גאון "לאלתר", ותימה שלא הוכיח כן מדברי השאלות עצמו.

למקום בטלה מהמצוה. והביא לזה ראייה מדין התרת ציצית מבגד לבגד, שנחלקו בזה רב ושמואל בכמה מקומות בש"ס (שבת כב ע"א, פסחים קב ע"א, מנחות מא ע"ב), רב אסר ושמואל התיר, וקיימא לן בזה כשמואל. ועיין בתוספות בשבת (כב ע"א ד"ה רב אמר) שכתבו בתירוץ ראשון כדברי השאלות בזה, וכן מפורש לכאורה מדבריהם במנחות (מא ע"ב ד"ה רב אמר), אמנם ראה מה שכתבנו בסיעתא דשמיא בתחילת הערה 5.

לכאורה קשה בטעם זה, כיוון דקיימא לן (בבא מציעא קא ע"ב ועוד) דמזוזה חובת הדר היא - אם כן, כשיוצא מן הבית שוב לא מתקיימת שום מצוה במזוזה זו, וכשנוטלה אינו מבטלה ממצוותה, שהרי היא בטלה ועומדת. אמנם כעין זה יש להקשות גם על דעת רב, דסבר שאין מתירין ציצית מבגד לבגד, וביארו התוספות (מנחות מא ע"ב ד"ה רב אמר) הטעם משום דמבטל מצוות הטלית, והוסיפו שאפילו למאן דאמר טלית חובת גברא, סבירא ליה לרב הכי. ולכאורה, כיוון שבשעה שלא לובש את הטלית לא מקיים שום מצוה, מה ביטול מצוה יש כאן? ונראה ליישב, דכשהמזוזה קבועה בבית והציצית נתונה בטלית, אף שאין בהם מצוה - כל עוד לא ישתמש האדם בהם, מכל מקום מוכנים הם למצוותם וזה כבודם. וכשמסירים, מבטלם מהכנה זו, והוא בזיון להם⁴.

דעת התוספות

התוספות בבבא מציעא (קא ע"ב) כתבו:

לא יטלנה ויצא, אף על גב דאמר שמואל דמטילין מבגד לבגד - גבי מזוזה אסור, לפי שהמזיקין באין בבית שאין בו מזוזה, וכשנוטלה כאילו מזיק אותן שידורו בבית.

וכיוצא בזה כתב בתוספות הרא"ש, אלא שהוא כתב: "ובנטילתה מזיק לנכנס לדור בתוכה". ולא כתב "כאילו". וכן כתבו התוספות במסכת שבת (כב ע"א ד"ה רב אמר)

4 ועיין לגאון הנצי"ב בהעמק שאלה שם (עמ' מוח) שכתב בביאור דברי השאלות, דבזיון המזוזה היא שלא מתקיימת בה מצוותה, והוסיף: "כמו שכתב המ"א סי' ק"ו דוהו פגם ספר תורה כשאין קורין בה, והביא הא דיומא פרק בא לו". ומדבריו משמע דכשהמזוזה קבועה מתקיימת בה מצוה, וכשמסירה מבטלה ממצוותה, וזה אינו כאמור. וצריך לומר שכונתו כמו שביארנו. ומה שציין למ"א סי' ק"ו, חפשי במגן אברהם ולא מצאתי מזה. ומה שציין לגמרא יומא פרק בא לו, נראה שכונתו לדברי הגמרא (ע"א) שהכהן הגדול קורא פרשה שניה על פה ולא מכיא ספר תורה אחר לקרות בו, משום פגמו של ראשון. ונראה דאין זה ראייה לנידון דידן, דכונת הגמרא שם שכשיראו אותו קורא בספר תורה אחר יחשבו שהראשון חסר, וכמו שכתב רש"י שם. ולא משום שהספר תורה בטל.

בתירוץ שני⁵.

ונפקא מינה בטעם זה, דאפילו אם נוטלה כדי לקבעה מיד בבית אחר, אינו רשאי, שסוף סוף מוזיק את מי שיבואו אחריו, וכמו שמתבאר מדברי התוספות במסכת שבת.

ולכאורה קשה בטעם זה, דמדוע חיישינן שהדיירים הבאים אחריו ינוקו, הרי יכולים הם לקבוע מזוזה כמו שקבע הוא בכניסתו⁶? ובתחילה עלה במחשבה ליישב, שהמזוזה מונעת ממזיקים להכנס לבית, אך אינה מוציאה את אותם שנכנסו, ואם כן, בזמן שבו ישעה הבית בלי מזוזה יכנסו מזיקים לבית ויקשה להוציאם. אמנם מהמעשה שהביא השאלות (שאלתא קמה)⁷ מוכח דאפילו מוזיקים

5 ובמנחות (מא ע"ב ד"ה רב אמר) כתבו התוספות: "רב אמר אין מתירין - ואפילו למאן דאמר חובת גברא, סבר רב דאין לבטל מצות הטלית, כדאשכחן במזוזה בסוף השואל (בבא מציעא קב ע"א) שנענש אותו שנטל המזוזה ואף על גב דחובת הדר היא. ושמואל דאמר מתירין, אף על גב דקסבר חובת טלית היא, דהא שמואל מחייב לעיל כלי קופסא - כיון דאין לו אלא כדי טלית אחת, טוב שיתן באותה שהוא חפץ להתעטף בה, ולא דמי למזוזה". ולכאורה היה נראה שכונתם במה שכתבו "ולא דמי למזוזה" לומר דבמזוזה אין לעשות כן, כיוון שמסתמא אין דעתו לקבעה מיד בבית שהולך לגור בו. ואם כן, דבריהם כאן הם כתירוץ ראשון שכתבו במסכת שבת. אמנם בשיטה מקובצת מנחות שם (אות כד) השלים דברי התוספות בזה הלשון: "לפי שהיא לשמור מן המזיקין, ואם ניטלה מן הבית, כיון שישראל גר בו הוה ליה כמזיק את חבריו, דשמא לא ימצא אחרת מיד". ומבואר אם כן דסבירא ליה כתירוץ שני שכתבו במסכת שבת, וכדבריהם בבבא מציעא.

ואגב, יש להעיר על מה שכתב הגאון יביע אומר (ח"ג יו"ד יח, ד), שמה שאסרו ליטול המזוזה על סמך שהשובר השני יקבע מזוזה אחרת הוא משום "דחיישי רבנן לפשיעותא, ואדהכי והכי יבוא לכלל נוק על ידי המזיקין". ומשמע שכונתו דחיישינן שהשובר השני יפגע - ולא מצינו כן. ועוד קשה, דאם משום פשיעה, למה נטיל אחריות הפוגע הזה על השובר הראשון? ואם הוא על חייו לא חס, אני אחוס עליו? אלא צריך לומר כמו שכתוב בשיטה מקובצת דחיישינן שמא לשובר השני לא תמצא מזוזה מיד כשיכנס.

ועיין בספר חסידים (באזהרות נוספות לצוואת ר"י החסיד, אות ז) שכתב: "לא יטול המזוזה כשעוקר מדירה אשר דר בה כי סכנה הוא". ולכאורה משמע דסכנה היא למי שנוטל המזוזה, וכמו שאר האזהרות ששם. אמנם לפי זה יקשה, דאין צריך לזה אזהרה, דהלא גמרא מפורשת היא שהנוטל מזוזה מסתכן במיתת אשתו ובניו. ונראה ליישב בדוחק שכונתו שהיא סכנה למי שיבוא לדור בבית, והיינו סכנת מזיקים, וכמו שכתבו התוספות.

6 וראיתי לגאון רבי מנשה קליין בשו"ת משנה הלכות (חלק טו סי' צח) שהתקשה בזה, ויישב דחייב הראשון בזה מדיון לא תעמוד על דם רעך, ואמרינן בגמרא סנהדרין (עג ע"א) דחייב אף להוציא ממון כדי להציל את חברו, והוא הדין בנידון דידן. ולא הבנתי יישובו, דלכאורה דוקא במקום שחברו לא יכול להציל את עצמו בממונו אמרינן הכי, או שאינו רוצה, שאז מצילים אותו ואחר כך מוציאים ממנו ממון (עיין שולחן ערוך יו"ד רנב, יב) - אבל אם יכול להציל עצמו, ומסתמא מתכוון לעשות כן, לכאורה אין לחייב אדם אחר שיצילנו מממונו.

7 וזה לשונו:

ארטבן שלח לרבינו הקדוש חדא מרגליתא אנטימיון [שאין לה שומא], ושלה ליה: שגר לי מילא טבא כותיה. כתב ליה חדא מזוזה ושיגר ליה. שגר ליה ארטבן: אנא שיגרית לך מילא דלית לה טימי, ואת שיגרית לי מילתא דלא שוה חד פולרי? שגר ליה: את שיגרית לי מילא דאנא בעי למיטר יתה, ואנא

שנכנסו - מועילה המזוזה לסלקם. לכן, צריך לומר כמו שכתוב בשיטה מקובצת על מסכת מנחות (מא ע"ב אות כד), דחיישינן שמא לא ימצא חברו מזוזה אחרת מיד בהכנסו. ועדין קצת קשה, היכן מצינו שמחייבים לאדם להוציא ממנו כדי למנוע נזק כהאי גוונא, שהמזיקים אינם ברשות הרבים כי אם ברשות היחיד, והשובר השני אינו מחוייב להכנס לבית זה דוקא? וצע"ק. ולפי דברי ספר האשכול והמיוחס לריטב"א, שכתבו שאם אין השני רוצה לשלם רשאי הראשון ליטלה, ויובאו דבריהם לקמן (בענין תשלום על המזוזה) - אין הכי נמי דלא קשיא מדיד⁸.

דעת הריטב"א

הריטב"א (בבא מציעא קב ע"א) כתב:

"לא יטלנה בידו ויצא", פירוש - סתמא קאמר, אפילו בשצריך אותה לבית אחר. ואף על פי שאמרו גבי ציצית "מתירין מבגד לבגד" (שבת כב ע"ב), שאני הכא דכיון דחלה קדושת שכינה בבית זה אין לו לסלקה משם, ומיהו אפשר שחייב בעל הבית לפרוע דמיה.

מבואר מדבריו שטעם האיסור ליטול המזוזה הוא משום סילוק שכינה.

ונפקא מינה בטעם זה הוא מה שכתב הריטב"א עצמו, שאפילו אם צריך המזוזה לבית אחר - אסור לו ליטלה, וכשיטת התוספות. ונראה שהתוספות והריטב"א

שגרית לך מילא דאת דמיך והיא מנטרה לך, דכתיב: "יקרה היא מפנינים וכל חפציה לא ישו כה" (משלי ג, טו) - חפצי וחפציה לא ישו בה. מיד נכנס שר בביתו של ארטבן ולא היה לו אלא בת אחת ובאו כל הרופאים ולא הועילו לה, כיון שנטל ארטבן את המזוזה ושם לה על הפתח, מיד ברחא אותה שרה ונטל רבינו הקדוש מרגלית לעצמו.

מקור מעשה זה בירושלמי פאה (א, א [ד ע"א]), וכן בבראשית רבה (לה, ג). אמנם שם לא מופיע כי אם חלק ראשון של המעשה, ששלח רבי לארטבן מזוזה, אך לא מופיע שם המשך המעשה שנכנס שר בביתו של ארטבן וכו'. ועיין בספר יד המלך על הרמב"ם (מזוזה ה, יא), מה שכתב לדון במעשה זה.

8 וראיתי לגאון הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' פב), שביאר שלפי התוספות עיקר האיסור היה ליטול המזוזה מבית שלא יכנסו אליו דיירים, מטעם שבנטילת המזוזה מאפשר למזיקים להכנס לבית, ומה שאסרו ליטול המזוזה אפילו אם עתיד חברו להכנס לבית ולקבוע מזוזה, הוא משום שנראה כאילו מוזיק לחברו. ואפילו אם תיכף ומיד אחר שיטול המזוזה יקבע חברו מזוזה אחרת - אסור, מטעם לא פלוג. ע"כ. ולפי זה מיושבת הקושיא, דבאמת אין האיסור משום שמויק חברו, אלא מצד מה שנראה שמויק. אמנם עדין קצת קשה לי, חדא, דחידוש הוא לומר שאפילו לא יכנסו דיירים לבית אסור ליטול המזוזה (אמנם זהו עיקר חידושו של הנצי"ב בתשובה זו). ועוד, דאכתי קשיא שיטת הרא"ש (בתוספותיו) שכתב דהוא מוזיק אותם שיכנסו לבית, ולא כתב "כאילו".

יחלקו במקום שהשוכר השני יאמר שאינו חושש למזיקים - לריטב"א עדין יהיה אסור, דסוף סוף גורם לסילוק שכינה, ולתוספות נראה שיהיה מותר.

ולכאורה קשה קצת בטעם זה, דמסתמא מה ששכינה שורה בבית על ידי המזוזה הוא משום המצוה, וכיוון דקיימא לן דמזוזה חובת הדר היא (ב"מ קא ע"ב ועוד), אם כן, כיוון שיוצא מן הבית שוב אין מצוה במזוזה, וממילא אין השראת שכינה - דמה יתרון במזוזה זו הקבועה על משקוף הבית מסתם מזוזה המונחת בארון? ונראה ליישב, שכיוון שמזוזה זו מוכנה יותר למצוותה, במה שכבר קבועה במשקוף, אם כן יש בה יותר קדושה מסתם מזוזה, ומועילה להשראת קדושה בבית - וכשנטלה, מסלק אותה קדושה.

באלו אופנים מותר ליטול המזוזה כשיוצא

כבר נתבאר לעיל שדעת רב אחאי גאון להתיר ליטול המזוזה אם דעתו לקבעה מיד במקום אחר. ובחידושים המיוחסים לריטב"א (בבא מציעא שם) הוסיף שכן דעת רב האי גאון. וכן כתבו בספר ארחות חיים (הלכות מזוזה) בשם אחד מן המחברים, ונראה שכוונתו לשאלות; בספר האשכול (הלכות מזוזה, מהדורת אוירבך⁹) בשם הגאונים; בספר המאורות לרבנו מאיר המעילי (בהלכות קטנות, הלכות מזוזה) ובחידושי תלמיד הרשב"א (בבא מציעא שם) מדנפשיה¹⁰.

ואילו דעת התוספות והריטב"א לאסור בזה, וכמובא לעיל. ובנימוקי יוסף (בבא מציעא נט ע"א מדפי הרי"ף) הביא דברי הריטב"א בשתיקה. וכן כתב רבינו יחזקיה ממגדיבורג (מסכת שבת) בשם רבנו יצחק. ונראה שכן דעת רוב ככל הראשונים¹¹, שהביאו דברי הברייתא המובאת בראש המאמר בשתיקה, ופשט הברייתא משמע דמיירי במי שדעתו לקבוע המזוזה בבית אחר, שכן דרך היוצא מבית אחד לילך

לדור בבית אחר. וכן משמע מלשון השאלות (מצוה קכו), דפשט הברייתא משמע שאסור בכל אופן ליטול המזוזה, אלא שעל פי דברי שמואל המתיר ליטול ציצית מבגד לבגד צריך לומר שהוא הדין כאן. ואם איתא דסבירא ליה לראשונים שבכהאי גוונא מותר, היה להם להביא דברי הגאונים שמחלקים בזה. והבית יוסף ביו"ד (סי' רצא) הביא רק דברי התוספות בבבא מציעא, והשמיט דברי הגאונים. וכן בשו"ע פסק בסתם שאסור ליטול המזוזה כשיוצא. ומשמע דסבירא ליה לאסור בזה. וכן נראה מסתימת הרמ"א. וכן הבינו הברכי יוסף (שם אות ג) והפמ"ג (א"ח סי' טו משב"ז ס"ק ב) בדבריהם. וכן פסקו הלבוש (יו"ד שם) והערות השלחן (שם, ג).

ובספר מעשה רקח על הרמב"ם (מזוזה ה, יא) כתב: "אמנם הנמוקי יוסף בסוף הלכות ספר תורה חילק בדבר בשם רב אחא משבחא ז"ל וכו', ואנו אין לנו אלא דברי הרי"ף והרא"ש והתוספות ורבינו [הרמב"ם] ז"ל שלא חילקו בדבר ואסור ליטלה בכל גווני. וגם הרב [כוונתו לנמוקי] נראה שלא החליט הדין, שהרי כתב וצ"ע". אמנם בברכי יוסף שם כתב: "ויראה דאם הוא במקום שאינו מוצא מזוזה לבית שהוא רוצה עתה לדור בו, והיא רחוקה ממנו שתבא לידו, כדאי הם הגאונים רבינו האי ורב אחא לסמוך עליהם בשעת הדחק". ועיין בשו"ת תורה לשמה (יו"ד סי' רמד), שמדבריו שם משמע בפשטות דסבירא ליה לסמוך על דברי הגאונים אף שלא בשעת הדחק, שהביא שם דברי הגאונים והמיוחס לריטב"א, ולא זכר כלל מדברי התוספות וסיעתם. ולהלכה נראה דנקטינן כדברי הברכי יוסף, שעליו סמכו האחרונים¹².

ובאופן נוסף כתבו האחרונים להקל, והוא כאשר המזוזות שלו מהודרות ויקרות, שרשאי להחליפן במזוזות פחות יקרות (עיין בשו"ת שבת הלוי [ח"י סי' קנט] ובשו"ת יביע אומר [ח"ג יו"ד סי' ח]¹³. ויותר טוב שיסיר המהודרות לצורך בדיקה, ואז ישם המזוזות השניות במקומן, וכמו שכתב הגאון יביע אומר (שם אות ז) בשם האחרונים. והוסיף, דעל הצד היותר טוב יחליף המזוזות ימים אחדים לפני עובו את הדירה הראשונה,

12 עיין פתחי תשובה (סי' רצא אות ז); שו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' קס); שו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' צו) ושו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' ח).

13 ולכאורה קשה על זה מדברי הברכי יוסף (רצא, ה), שדן שם באופן שכשנטול השוכר הראשון את המזוזה מיד קובע השוכר השני מזוזה חדשה, וכתב שאף על פי שלפי הטעמים השונים היה ראוי להתיר זה, מכל מקום יש לאסור מטעם לא פלוג (ראה לעיל הערה 2). ולפי זה אף באופן הנ"ל יש לאסור מטעם לא פלוג. שוב ראיתי שתיירן זה הגאון שבת הלוי נ"ו, וביאר שדוקא כאשר עוסקים במזוזות השוכר הראשון והשוכר השני יש לאסור מטעם לא פלוג, שזה דומה ממש לעיקר האיטור שכתבו חז"ל. אמנם כאשר השוכר הראשון מחליף המזוזות בעוד הבית שלו, אין זה קשור כלל לגזירה, ובוה אין לאסור אפילו מטעם לא פלוג. וכיוצא בזה תירץ הגאון יביע אומר נ"ו, אלא שדבריו קצת סתומים בזה.

9 ואמנם במהדורת אלבק ליתא לזה. ומדבריו נראה שראה דברי הגאונים, ואף על פי כן לא הביא דבריהם. 10 והנמוקי בהלכות קטנות (סוף הלכות מזוזה) הביא שכתבו כן בשם רב אחאי, ושסיימו בצ"ע (וכמדומה שהכותבים כן בשם רב אחאי הוא ספר המאורות שלשונו ממש כלשון הנמוקי). ונראה דמשום דעת החולקים סיים בצ"ע. אמנם בבבא מציעא הביא הנמוקי רק דעת האוסר בזה, וכדלקמן. וכיוון דעל דעת רב אחאי כתב "וצריך עיון" ואת דעת האוסר הביא בשתיקה, נראה דסבירא ליה לאסור בזה.

11 ומהם: הרי"ף (ב"מ נט ע"א); הרא"ש (ב"מ ה, ח); הלכות קטנות (הלכות מזוזה); המאירי (ב"מ קב ע"א); העיטור (אות ש', שכירות); ספר אהל מועד (שער תפילין מזוזה וציצית דרך ב נתיב ב); אור זרוע (פסקי ב"מ סי' שכט); ספר הפרנס (סי' תב); ספר יראים (סי' ת); סמ"ג (עשין כג); סמ"ק (מצוה קנד) וספר החינוך (מצוה תבג).

ואז אין לחוש עוד לשום דבר¹⁴.

האם רשאי ליטול דמי המזוזה מהדייר החדש

לכאורה יש לדון בזה על פי הטעמים שכתבו הראשונים: לדברי התוספות, שהטעם משום שמזיק הדייר שבא אחריו - מסתבר שנוטל ממנו דמי המזוזה, שהרי מחמתו השאירה (שוב ראיתי שכן כתב הב"ח, סי' רצא). ולדעת רב אחאי גאון, שהטעם משום שמבטל המזוזה ממצוותה - אין זה נוגע לדייר השני, ואין לו ליטול ממנו דמי המזוזה.

אמנם מצינו שדעת רב אחאי שנוטל דמיה, שכן כתב רבינו יהונתן בחידושו לבבא מציעא (קב ע"א): "לא יטלנה בידו ויצא. כלומר אלא ימכרנה לו בדמים שהיא שוה וכן כתב רב אחא משבחה ז"ל בשאלתות שלו" (והובאו דבריו בארחות חיים הלכות מזוזה ובשטמ"ק). וכן מצינו שהיא דעת הריטב"א (שם), שכתב: "לא יטלנה בידו ויצא וכו', ומיהו אפשר שחייב בעל הבית לפרוע דמיה" (וגם דבריו הובאו בשטמ"ק). ובספר האשכול (הלכות מזוזה) כתב: "ואיכא דאמרי דמותר ליתן דמים מחברו, אף על גב שאינה צריכה לו, וכל כמה דלא יהיב דמים לו, נוטלה ויוצא"¹⁵ (ובלשון זו ממש כתב בספר המיוחס לריטב"א, בבא מציעא קב ע"א). ובספר המאורות (בהלכות קטנות) כתב: "וכתב רבנו מאיר בפרק השואל את הפרה דאיתמר משמיה דרב אחא גאון שהמשכיר מחזיר לו דמי המזוזה דמותרשי ליה, או השוכר שישכור הבית אחריו". מדברי כל הראשונים הללו משמע שהדייר הראשון נוטל דמי המזוזה מן הדין (מלבד

14 בתחילה הוקשה לי על דבריו, כי הנה בתחילת התשובה הביא דברי הגאונים, שאם קובע המזוזה מיד בבית אחר שרי, ואחר כך כתב ההיתר של החלפת המזוזה. והיה נראה שדעתו לצרף דברי הגאונים להקל, ולפי זה אדרבה, ראוי שיטול המזוזה מהדירה הראשונה סמוך ממש ליציאתו. כדי שיקבענה מיד בבית החדש. אמנם שוב בינותי, שכאשר מחליף המזוזה ימים מספר לפני צאתו, שוב אין זה כלל בכלל איסור נטילת מזוזה, ולכן אופן זה הוא העדיף. וזו כוונתו שכתב "ואז אין לחוש עוד לשום דבר". אמנם עדיין קשה קצת, דמכל מקום נמצאת המזוזה מהודרת בטלה ממצוותה זמן מה. ואין זה דומה להחלפת מזוזה שאינה מהודרת במהודרת, דאז על פי שהמזוזה שאינה מהודרת בטלה מכל מקום יש להתיר משום זה אלי ואנוהו, וכמו שכתבו האחרונים שהביא ביביע אומר שם (אות ד). אבל כאן מצד מה נתייר? ואם כן, יותר טוב יהיה אם יעשה כן סמוך ממש ליציאתו. וצע"ק.

15 יש להעיר על זה, הדנה לשון הברייתא: "וכשהוא יוצא - לא יטלנה בידו ויצא, ומנכרי - נוטלה בידו ויוצא". ופשוט הוא שבנכרי אינו מתכוון לשלם לו, ואם כן, אדמפליג בין ישראל לנכרי, לפלוג בין ישראל המשלם לישראל שאינו משלם! ויש ליישב, שכונת הברייתא דבנכרי אפילו אם רוצה להשאיר המזוזה אין לו לעשות כן, וכמו שכתבו הראשונים, וזו לשון רבנו יהונתן: "ובגוי, אם נכנס אחריו - מצוה ליטלה, שמא יטלנה הגוי וינהוג בה מנהג בויון. אי נמי שמא האורח שיראה שם מזוזה יכנס שם, שיהיה סבור שישראל דר שם, ויהרגוהו או יעלילו עליו עלילות" (והובא בשטמ"ק).

הריטב"א שלא החליט לגמרי בזה), אלא שיש מי שכתב שהחובה על הדייר השני ויש מי שכתב שהחובה על בעל הבית.

אמנם בבית יוסף (סי' רצא) הביא דברי רבנו מנוח, שכתב שאם הראשון מקפיד על דמיה "טוב" לשלמה לו אבל אין מוציאין, ומשמע שאינה חובה. ובספר חכמת מנוח (לרב מנוח הענדיל, בן דורו של מהרש"ל) על הגמרא בבבא מציעא כתב: "ואין פורעים המזוזה אותם שידורו בבית, כי כיוון שנהגו, כאילו התנו שהראשון יעשה מזוזה והשני לא יעשה". ולא זכר מדברי הראשונים הנ"ל, ויתכן שלא היו לפניו.

ובשו"ע כתב הרמ"א בזה הלשון: "ואם הקפיד על מעותיה, השני צריך לשלם לו" (וכיוצא בזה כתב גם הלבוש). מלשון זו משמע שהיא חובה, וזה תמוה, שהרי מקור דברי הרמ"א הוא מרבנו מנוח, ורבנו מנוח כתב רק "טוב לשלמה" (וכבר העיר בזה הברכי יוסף, אות ד). והיה אפשר ליישב שמקור דברי הרמ"א אינו מרבנו מנוח, אלא שראה דברי הראשונים הנ"ל ועל פיהם כתב שהיא חובה, אלא שזה דוחק - חדא, דגם בדרכי משה הארוך הביא רק דברי רבנו מנוח, ועוד, שלשונו בשו"ע היא כלשון רבנו מנוח. כיוצא בזה יש להעיר על הב"ח (שם) שכתב: "ולפי זה [לפי טעם התוספות] "חייב" הבא לדור בביתו אחריו לשלם לראשון דמי המזוזה שהניח בביתו, וכן כתב הר"ר מנוח, מביאו בית יוסף". והוא תמוה, וכנזכר לעיל.

ונראה ליישב, דלכאורה דברי רבנו מנוח מוקשים מתחלתם לסופם, שבתחלה כתב "טוב לשלמה", ומשמע שאינה חובה, ואחר כתב: "אבל אין מוציאין", דמשמע להוציא אין מוציאין ממנו, אבל הוא מצידו חייב לשלם¹⁶. ומשום הכי סבירא להו למור"ם ולב"ח שבאמת חייב הדייר השני לשלם, ומה שכתב רבנו מנוח "טוב", רצונו לומר דאין לחייבו בבית דין על כך.

ולדינא, נראה שהדייר השני צריך לשלם דמי המזוזה לדייר הראשון. הרבה ראשונים כתבו כן בהדיא, הלא המה: רב אחאי גאון, רבנו יהונתן, הארחות חיים, האשכול, המאורות והמיוחס לריטב"א. והריטב"א עצמו גם כתב בלשון "אפשר" שיש לחייב לבעל הבית. וגם רבנו מנוח שכתב בלשון "טוב", יש לבאר דבריו באופן שכוונתו לחייב את הדייר השני (וכן נראה שהבינו בדבריו הרמ"א והב"ח). אם כן

16 אמנם יש מקום לפרש שמה שכתב רבנו מנוח "אבל אין מוציאין" - רצונו לומר את המזוזה, ופליג על האשכול והמיוחס לריטב"א (בשם יש מי שאומר), שכתבו שאם אין השני רוצה לשלם רשאי היוצא ליטלה. וכן ראיתי בתשובה (שעוד לא נדפסה) לגאון הרב דב ליאור שליט"א. אמנם לפי קוצר דעתי כוונת רבנו מנוח כמו שכתבנו למעלה, שאין מוציאין ממנו.

כמעט לא מצינו מי שפוטר בזה, מלבד הרב חכמת מנוח הנ"ל, אבל נראה שדעתו יחידית.

ואם אין השני רוצה לשלם, נראה לפי קוצר דעתי שאף על פי כן אין לראשון ליטול המזוזות, מדברי רבנו מנוח שהביא הבית יוסף, שכתב שאם אין השני משלם אין מוציאים, משמע דבכל אופן אין ליטול המזוזות. וכן מכל הראשונים שהזכירו האיסור בלי חילוק, משמע שהוא בכל אופן. וכן דעת החכמת מנוח על הגמרא בבבא מציעא שם. וכן נראה שהיא דעת הפרי מגדים (או"ח סי' טו, משב"ז ס"ק ב) במסקנתו. וכן עולה מדברי ספר חסידים (אזהרות נוספות לצוואת רבי יהודה החסיד א"ת ז) שכתב דאין ליטלה מפני שהיא סכנה, ומשמע דבכל אופן אין ליטלה. אמנם מכל מקום, הנוטל מזוזותיו מחמת שאין משלמים לו עליהן יש לו על מה שיסמוך, שהרי כן כתבו בהדיא האשכול והמיוחס לריטב"א, וכן משמע מדברי רבנו יהונתן בשם רב אחאי גאון, וכן פסק הגאון הרב דב ליאור שליט"א בתשובה (שעדין לא נדפסה)¹⁷.

האם דין זה הוא דוקא בשוכר או גם במוכר

הברייתא שבה מובא דין זה מדברת בשוכר, וגם כל הפוסקים שהביאו דין זה דברו בשכירות - והיה מקום להבין שאם מוכר ביתו, רשאי ליטול המזוזה. אמנם מסברא קשה לומר כן, שהרי הטעמים שכתבו הראשונים בזה נכונים בין בשכירות בין במכירה, ומהיכא תיתי לחלק. ומה שנקטה הברייתא 'שוכר', יש לומר שהוא משום שבסתם, שוכר נוטל המזוזות, כיוון שאין הבית שלו ואינו מקבל עליהן תמורה, ולכן צריך יותר אזהרה שלא יטול המזוזות - מה שאין כן מוכר, שיכול לבקש את מחיר הבית עם המזוזות. ועוד יש לומר, והוא הפשוט, שהברייתא פתחה בדין ש"על השוכר לעשות לו מזוזה", ומשום הכי המשיכה לדבר בשוכר, אבל אין הכוונה שדין זה הוא דוקא בשוכר, ופשוט.

ושוב מצאתי לרב אחאי גאון בספר השאלות (שאלתא קכו) שכתב בזה הלשון: "אי נמי הוה דר בביתא וקבע ליה מזוזתא וקא נפיק ליה, אסיר למישקליה מיניה משום דקא מבטיל לה למצוה, דתנו רבנן: המשכיר בית לחבירו...". ומלשונו משמע שמדבר בכל מי שיוצא מדירתו, וילפינן למוכר משוכר. וכן בספר חסידים (אזהרות

17 אמנם בהסכמתו לספר על הלכות מוחה של הרב מנשה יששכר כתב רק שהעושה כן יש לו מי לסמוך, ומשמע דלכתחילה לא יעשה כן.

נוספות לצוואת ר"י החסיד אות ז) כתב: "לא יטול המזוזה כשעוקר מדירה אשר דר בה, כי סכנה הוא". ואין בלשונו מקום לחלק בין שוכר למוכר. ועיין עוד בשו"ת שיבת ציון (לגאון רבי שמואל בן הגאון רבנו יחזקאל לנדא בעל נודע ביהודה, סי' קי"ג)¹⁸ דפשיטא ליה שדין זה אמור גם במוכר¹⁹.

מסקנה דרינא

העוקר מדירתו, בין אם היא דירה שכורה ובין אם היא שלו ועתיד למכרה או להשכירה, אסור לו ליטול המזוזות כשיוצא. אמנם על הדייר השני מוטל לשלם לו דמיהן, אך גם אם אינו משלם אין לו ליטולן (והנוטלן בכהאי גוונא יש לו על מה שיסמוך).

ואם אין לו מזוזות לביתו החדש ואין לו כל דרך להשיג אחרות, בכהאי גוונא רשאי לסמוך על הגאונים הסוברים שמותר לעקור המזוזות על מנת לקבען מיד במקום אחר.

ואם מזוזותיו מהודרות ויקרות, וחש לדמיהן, רשאי להחליפן במזוזות פחות מהודרות. ויותר טוב שיסירן כדי לבדקן, ואז יקבע את המזוזות האחרות.

18 הובאו דבריו בפתחי תשובה סי' רצא אות ח.

19 ועיין בשו"ת משנה הלכות (חלק טז סי' צח) שכתב בתחילה לחלק ולומר שדוקא שוכר אסור לו ליטול המזוזות, אבל מוכר שרי, וכתב שם סברא לחלק. ובסוף התשובה חזר בו מכח דברי שו"ת שיבת ציון.

